

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/15/26-32>

Günay Loğman qızı Ağayeva
Milli Aviasiya Akademiyası
dissertant
gaghayeva@naa.edu.az

TEXNİKİ UNIVERSİTETLƏRİN HAZIRLIQ FAKÜLTƏLƏRİNDƏ İNGİLİS DİLİNDƏ NİTQ BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASININ LİNGVİSTİK ƏSASLARI

Xülasə

Bu məqalənin məqsədi texniki universitetlərin hazırlıq fakültələrində ingilis dilində nitq bacarıqlarının formalaşmasının lingvistik əsaslarını təhlil etməkdir. Son illərdə bəzi ali təhsil müəssisələrində tələbələrə təhsilin ilk ilində yalnız ümumi ingilis dili və xüsusi məqsədlər üçün ingilis dili tədris olunur. Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, ingilis dilinin xüsusi məqsədlərlə təliminə böyük marağın olmasına baxmayaraq, ixtisası dil olmayan ali məktəblərdə ingilis dili təliminin burada təhsil alan tələbələrin ehtiyac və tələbatlarını nəzərə almaqla təşkil edilməsinin əhəmiyyəti və vacibliyinin lazımı dəyərləndirilməməsi müşahidə edilir. Xüsusilə, texnikiyönlü ixtisaslarda ingilis dili fənninin tədrisinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Universitetlərin xarici dillər kafedraları ilə ixtisas kafedraları arasında fənlərarası koordinasiyanın olması, tədris ediləcək peşəyönlü ingilis dili fənn proqramlarının ixtisas kafedralarının müəllimləri ilə birgə hazırlanması və tədrisin kommunikativ yanaşmaya əsaslanaraq təşkili tələbələrin əldə edəcəkləri peşəyə uyğun olaraq nitq bacarıqlarının formalaşdırılması, inkişaf etdirilməsi xidmət etməlidir.

Açar sözlər: *ünsiyyət bacarıqları, diskurs, kompetensiya, lingvistik aspektlər, terminlər*

Gunay Loghman Aghayeva
National Aviation Academy
dissertatist
gaghayeva@naa.edu.az

Linguistic basis of the formation of speaking skills in English in the preparatory faculties of technical universities

Abstract

The purpose of this article is to analyze the linguistic basis of forming speaking skills of learners in the process of English language learning at the preparatory faculties of technical universities. In recent years students are taught English for special purposes in addition to General English in the first year of study. However, the importance of teaching of English considering the learners' needs and requirements is observed to be insufficiently evaluated in universities that do not specialize in language. In particular, special attention should be paid to the teaching of English language in technical-oriented specialties. Interdisciplinary coordination between foreign language departments and speciality departments of universities, the preparation of subject programs together with teachers of speciality departments, and the applying the communicative language teaching approach should serve the formation and development of students' speaking skills.

Keywords: *communication skills, discourse, competence, linguistic aspects, terms*

Giriş

Dövrün tələbinə uyğun olaraq, global ünsiyyət dilinə çevrilmiş ingilis dilinin kommunikativ məqsədlərlə, funksional şəkildə istifadə edilməsi, xarici dildə nitq bacarıqlarının formalaşması təhsil müəssisələrində xarici dil tədrisinin başlıca əsas məqsədinə çevrilmişdir. Bu məqsədlə artıq bəzi ali təhsil müəssisələrində tədris rus və Azərbaycan dilləri ilə yanaşı, ingilis dilində də aparılmağa başlamışdır. Lakin tələbələrin peşəyönlü fənləri ingilis dilində tam mənimsəyə bilməməsi, dərslərdə fəal iştiraklarını təmin edə biləcək, fikirlərini aydın şəkildə ifadə edə biləcək qədər dil

biliklərinin və nitq bacarıqlarının olmamasını nəzərə alaraq bəzi ali təhsil müəssisələri hazırlıq fakültələri yaratmışdır.

Texniki universitetlərin hazırlıq fakültələrində ingilis dilinin tədrisinə lazımi qədər dərs saati ayrılsa da tələbələrin nitq bacarıqlarının formalaşması problemi və tədrisin nəzərdə tutulan keyfiyyətdə olmaması prosesin linqvistik əsaslarını nəzərdən keçirtməyi şərtləndirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırlıq fakültələrində yalnız ümumi ingilis dili deyil, xüsusi məqsədlər üçün ingilis dili də tədris olunur. Tədris müddətində formalaşan nitq bacarığı auditoriya daxilində ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həmçinin tədris prosesinin uğurlu nəticəsinin göstəricisinə çevrilir. Lakin, xarici dildə danışmaq öyrətmək bəzi müəllimlər üçün hələ də çətin olaraq qalır. Çünki bəzən müəllimlər üçün fənni tədris etmək yoxsa danışığı tədris etmək sualı meydana çıxır. Nitq bacarıqlarının formalaşdırılmasını çətinləşdirən amillərdən biri də onun eyni anda baş verən koqnitiv, fiziki, emosional və sosial-mədəni proseslərin vəhdəti olması və real ünsiyyətdə eyni zamanda baş verən bu proseslərdə dil öyrənmənin bilik və bacarıqlarının aktivləşdirməsini təmin etməkdir.

Johson "Language Teaching and Skill Learning" kitabında nitq bacarıqlarını "müxtəlif şeyləri eyni anda etməyi özündə cəmləşdirən- kobinatorik bacarıq" adlandırır (Johson, 1966: 155).

Nitq bacarıqlarının formalaşması dildə kifayət qədər çox sözlər öyrənilir, sadəcə qrammatik vərdişlərə yiyələnərək düzgün tələffüzlə cümlələr qurmaqdan ibarət deyil. Chomsky "The Logical Structure of Linguistic Theory" (1975) adlı tezisində qrammatik və struktur cəhətdən tamamilə düzgün lakin heç bir məna kəsb etməyən "*Colorless green ideas sleep furiously*" cümləsini quraraq danışmağın qeyd olunan bilik və bacarıqlardan daha artığını tələb etdiyini göstərir. İlk tələb nitq bacarıqlarının formalaşdırılması zamanı şifahi nitqin səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmasıdır. Belə ki, nitq bacarıqlarına yiyələnərək xarici dildə (ingilis dilində) danışmağı öyrətmək dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur: (Chomsky, 1975: 10)

- İngilis dilindəki səsləri və səs nümunələrini öyrətmək;
- İngilis dilində heca və məntiqi vurğulardan (söz və cümlədə vurğu), intonasiya və ritmdən düzgün istifadə etməyi öyrətmək;
- Sosial mühitə, yaranmış situasiyalara və dinləyicilərə uyğun söz və cümlələrdən istifadə etməyi öyrətmək;
- İngilis dilində fikirlərini mənalı və məntiqi ardıcılıqla ifadə etməyi öyrətmək; (İsmayilova, 2011: 212)
- İngilis dilində bir neçə təbii qısa fasilələrlə sürətli və səlis danışmağı öyrətmək; (Nunan, 2003: 55)
- İngilis dilində sual vermək, ünvanlanmış suala uyğun şəkildə cavab verməyi öyrətmək (Finocchiaro, 1974: 20).

Nitq bacarıqlarının formalaşması və nəticədə ingilis dilində səlis danışmaq vərdişlərinə yiyələnmək, cümlə qurmaq üçün kifayət edəcək müəyyən bir qrammatik qayda, söz ehtiyatı və tələffüzdən başqa bir sıra başqa bacarıqlar da tələb edir. İngilis dilində danışmağı öyrənən tələbə artıq bu dili müxtəlif situasiyalarda- yolda birindən saati soruşarkən, restoranda sifariş verərkən, yaxud tədbirlərdə akademik çıxışlar edərkən- istifadə etməyi öyrənir.

Başqaları ilə müxtəlif situasiyalarda, fərqli mühitlərdə necə ünsiyyət qurmağımızla, qarşılıqlı əlaqə qurarkən, fikir mübadiləsi apararkən dildən necə istifadə etməyimizlə əlaqəli olan bacarıqlara kommunikativ kompetensiya deyilir.

Kommunikativ kompetensiyalar şəxsi cəhətlərin və imkanların insanın kommunikativ fəaliyyətini təmin edən, eləcə də dil və dildənkənar bilik və bacarıqların məcmusudur.

Dilə praktik yiyələnmə olan kommunikativ kompetensiya aşağıdakı səciyyəvi cəhətləri özündə əks etdirir:

- yalnız məlumat xarakterli (deklarativ) deyil, həm də fəaliyyətin icrasına kömək edən, prosedural qaydaları əhatə edən prosedural xarakterli biliyi əhatə edir.
- kommunikativ kompetensiyanın bütün komponentləri bir-biri ilə bağlıdır;
- bir-bir ilə qarşılıqlı əlaqəsi olan bu komponentlər yalnız linqvistik mahiyyət daşıyır, bura müxtəlif mətnlərin qurulması və oxunulan mətnlərin dərk edilməsi bacarığı, kommunikativ

məzmunun dəqiq mənimsənilməsi, fikrini başqalarının onu anlayacağı şəkildə düzgün və dəqiq formada ifadə edə bilməsi, nitq ünsiyyətinin məqsədinə nail olmaq və müxtəlif mədəni ənənələrə malik xalqların nümayəndələri ilə qarşılıqlı əlaqə qurmaq bacarığı daxildir.

Kommunikativ bacarıqlar və ya vərdişlərin formalaşması dedikdə, dilin linqvistik komponentlərinin mənanın ötürülməsində rolu, səmərəli ünsiyyət və davranışların formalaşmasında təsiri baxımından nitq fəaliyyətinin həm məna, həm də struktur baxımdan bağlılığı eyni dərəcədə əsas götürülür. Yəni, düzgün nitqin qurulmasında onun struktur-semantik bütövlüyü diqqət mərkəzində saxlanılır. İngilis dilində bəzən qrammatik qaydaların unudulması təklifinin nə qədər düzgün olmadığına o qədər də üstünlük vermək lazım deyil, səmərəli ünsiyyət məhz dilin qaydalarına tabe, düzgün, səlis və rabitəli nitqə malik olan şəkildə başqasına ötürülməsində gözləmək lazımdır. Kommunikasiyada qrammatik qaydalara hansı şəkildə tabe olmaqla bağlı onlar arasındakı bağlılığı nəzərə almaq lazımdır.

Nitq bacarıqlarının öyrədilməsi dedikdə nəzərdə tutulan müəyyən dəqiq qrammatik biliklərin öyrədilməsi yaxud tələbələrin sadəcə söz ehtiyatının artırılmasından daha çoxudur; xarici dildə danışmağı öyrətmək hədəf dildə sadəcə qrammatik vərdişlər yaradıb yeni sözləri müəyyən cümlələr daxilində istifadə etmək deyildir. Dərslərdə istifadə olunan müxtəlif nitq fəaliyyəti növləri tələblərdə nitq vərdişlərinin yaradılmasına xidmət edir amma nitq bacarıqları sadəcə nitq fəaliyyətləri vasitəsilə formalaşdırılır.

Nitq bacarıqları formalaşdırarkən tələbənin dilə praktik olaraq yiyələnməsi (kommunikativ kompetensiya) müşahidə olunmalıdır. Tələbələr ünsiyyət zamanı təkrarlara yol verməməli, dialoqlarda növbəli danışığı tənzimləyə bilməli və eşidilən məlumata uyğun cavablar verməli, fikirlərini geniş və aydın şəkildə izah edə bilməlidir. Göründüyü kimi, qeyd olunan nəticənin əldə edilməsi üçün hər bir dil bacarığı (oxuma, yazma, dinləmə, danışma), qrammatika və lüğətin bir biri ilə əlaqəli şəkildə tədrisi zəruridir.

Danışığın bu xüsusiyyətlərinin çoxu diskursa - müxtəlif situasiyalarda çatdırılan fikrin təşkili və üslubuna aiddir. Z.Xerrisə görə diskurs verbal kommunikasiyada mətn, qrammatik formaların, bir-birinin dalınca sıralanmış frazaların ardıcılığıdır. T.A.Van Deykə görə, diskurs “kommunikativ hadisədir”. Diskurs dedikdə, subyektlərin və obyektlərin kimliklərini formalaşdıran mənalı praktikalar sistemlərini nəzərdə tuturuq (Foucault, 1972: 49).

Tələbələrin əvvəlcə gündəlik həyatda tez-tez rast gəlinən mövzular üzərində nitq bacarıqlarını formalaşdırılmasına çalışılmalı, daha sonra ixtisas yönümlü mövzularda bu bacarıqları daha da inkişaf etdirilməlidir. Nitq bacarıqları müəyyən qədər formalaşmış tələbələr artıq hər hansı bir problemi izah etməyə çalışarkən əgər lazımi sözü bilməsələr onu izah edərək qarşısındakına fikrini izah etməyə çalışır. Bu cür izahlardan (circumlocution) gündəlik həyatda da demək olar ki hər kəs istifadə edir. Hər hansı su sızması problemi zamanı ustaya borunun hissələrinin adını deyərək bilməyən şəxs onun hansı hissə olduğunu izah etməyə çalışır. Uçuş zamanı təyyarə qanadındakı işlək mexanizmin adını bilməyən biri gördüklərini danışarkən həmin hissənin adını deyil funksiyasını və yerini deyərək qarşısındakına fikrini izah edir. Lakin texniki universitetlərin hazırlıq fakültələrində dərs deyən müəllim bu situasiyalarda artıq tələb olunan terminlərin (elbow fitting, tee fitting, nozzle, flap, airleron, slat və s.) istifadə olunmasına diqqət yetirməlidir. Bunun üçün tədris proqramına uyğun materialı əvvəlcədən araşdırıb, istifadə ediləcəyi texmin edilən terminləri nitq fəaliyyətlərinin əvvəlində təqdim etməli, texniki terminlərin də istifadə olunduğu audio və video fayllardan istifadə etməlidir.

Hədəf dildə istifadə olunan leksik vahidlərin, söz və ifadələrin tezliyinə baxmayaraq məqsəd tələbələrin nitq bacarıqlarının formalaşdırılması, tələbələrin kommunikativliyinin artırılmasına nail olunmasıdır. Bu məqsədlə tədris prosesində əsasən kommunikativ yanaşma istifadə olunması məqsəduyğundur.

Brown Teaching by Principles kitabında qeyd edir ki kommunikativ dil təlimi autentikliyə, interaktivliyə, tələbəyönümlü öyrənməyə, tapşırıq əsaslı öyrənməyə, real situasiyalara əsaslanan ünsiyyətə və müəyyən məqsədlərə xidmət edən kommunikasiyaya əsaslan dil təlimidir (Brown, 2007: 378).

Larsen-Freeman isə kommunikativ dil təliminin tələbələrin dərslər zamanı düzgün cümlələr qurmağı öyrənsə də dərslərdən real ünsiyyətdə öyrəndikləri dil biliklərindən istifadə edə bilməməsinə səbəb olan situativ dil təliminə (Oral Approach) qarşılıq olaraq meydana gəldiyini qeyd edir (*Larsen-Freeman*, 2000: 121).

Kommunikativ dil təliminin inkişafı, dərslərdə düzgün cümlələr qura bilən, lakin sinifdən kənarda həqiqi ünsiyyət qurarkən onlardan lazımi şəkildə istifadə edə bilməyən tələbələri meydana gətirən Situasiyalı Dil Tədrisi (Şifahi dil təlimi) kimi metodların qəbul edilən uğursuzluğuna reaksiya idi (*Larsen-Freeman*, 2000: 121).

1960-cı illərdə xüsusilə müharibə sonrası dövrdə xarici dildən istifadə edərkən daha çox dialoqlar qurmaq və real ünsiyyətdə olmaq ehtiyacı kommunikativ təlimin məhz həmin periodda meydana gəlib, inkişaf etdirilməsinə səbəb olsa da, metodistlər bu yanaşmaya müəyyən bir tərifi verə bilməmişdirlər. Bu problemi nəzər alan *Ellis* qeyd edir ki, kommunikativ dil təlimi özündə müxtəlif fərqli yanaşmaları ehtiva edən dil təlimidir. Və onun məqsədi qrammatik, sosialinqvistik, diskurs və strateji kompetensiyaların vəhdəti hesab edilən kommunikativ kompetensiyayı inkişaf etdirməkdir (*Ellis*, 1982: 73-81).

Richards və Rodgers də kommunikativ dil təliminin dilə kommunikativ yanaşmanı əks etdirən müxtəlif prinsiplər toplusuna aid olduğunu iddia edirlər və buna görə də kommunikativ dil təliminin ən uyğun tərifini bu yanaşmanın tətbiq edildiyi tədris zamanı əldə olunan təcrübələr, onların xüsusiyyətləri və prinsiplərini təhlil etməkdən əldə edilə biləcəyini qeyd edirlər (*Richards, Rodgers*, 2001: 161).

Roche qeyd edir ki, kommunikativ dil təlimi göstərdi ki dil öyrənənlər “doldurulması lazım olan boş bir qab” deyil, öz fikirlərini və ehtiyaclarını ifadə edə bilən və istiqamətləndirilə bilən fərdlərdir (*Roche*, 2005: 25).

Dil tədrisində hədəf dildə inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulan bacarıqlar, audio-lingual metoddan fərqli olaraq, öyrənənlərin xarici dildə səhsiz və mükəmməl strukturlar qurmasına deyil, onların mənalı cümlələr qurmağa, məzmunu başa düşməyə və dildən lazımi məzmunlarda istifadə etmək bacarığını inkişaf etdirməyə xidmət edir. Buna görə də dəqiqlikdən çox səlislik ön plana çıxıb və ümumi məqsəd tələbələrin yaradıcı olması və ifadə etmək istədikləri fikri çatdırmasıdır. *Richard və Rodgers* xüsusilə qeyd edir ki, xarici dildə tədrisin əsas məqsədi ünsiyyət qura bilməkdir (*Nunan*, 2003: 25; *Richards, Rodgers*, 2001: 172).

Littlewood da həmçinin audio-lingual metodla kommunikativ yanaşmanı müqayisə edərək qeyd edib ki, bu yanaşma audio-lingvual metoddan fərqli olaraq, dil tədrisinin məqsədi xarici dildə ünsiyyət qura bilmək bacarıqlarını formalaşmasını əsaslanır və təlimdə dil öyrənənlərin sərbəst fəaliyyətinə xidmət edir. Təlim zamanı bu sərbəst fəaliyyəti təmin etmək üçün, tələbələrin danışarkən etdikləri səhvləri nitqləri kəsilərək düzəldilməməli, onlara danışaraq dili nə dərəcədə bildiklərini müşahidə etmə imkanı verilməli, səlis və düzgün nitqi təcrübə edərək öyrənmə şansı yaradılmalıdır (*Hinkel*, 2011: 635-636).

Kommunikativ dil tədrisi sahəsində mütəxəssis *Margie S. Bern* yazır ki, dil qarşılıqlı əlaqədir; bu, şəxsiyyətlərarası fəaliyyətdir və təbii olaraq mövcud cəmiyyətlə sıx əlaqəyə malikdir. Dil öyrənənlərin motivasiyası cəmiyyətdə, ətraflarında olan mövzularla bağlı mənalı ünsiyyət qurmaq istəyindən irəli gəlir. Bu baxımdan, dil tədqiq edilərkən onun istifadəsinə həm sosial kontekstdə, həm də lingvistik kontekstində baxılmalıdır (*Sandra, Savignon, Margie, Berns*, 1984: 76).

Xomskinin ilk dəfə “kompetensiya” anlayışını istifadə etdikdən və daha sonra *Hymesin* “lingvistik kompetensiya” ilə bağlı apardığı araşdırmalarından sonra “kommunikativ kompetensiya” anlayışı bu ifadələrin yerini tutmuşdur.

Hələ 1974-cü ildə *Piefo* dilin özünü deyil, onun istifadəsini və məzmununu təhsil sistemlərindən və tədris formasından asılı olmayaraq öyrənməyi hədəfləyən bir təklif irəli sürdü (*Legutke, Schocker-v, Dittfurth*, 2003: 1-40).

Kommunikativ kompetensiya həm insanın mənimsədiyi danışq qaydaları haqqında bilikləri, həm də dildən istifadə etmək bacarığını təsvir edir. Bu anlayışa koqnitiv, emosional və funksional amillər daxildir. Eyni zamanda, kommunikativ kompetensiya ünsiyyəti “kontekstə uyğun danışq” kimi təsvir edir (*Zimmermann*, 1984: 99-100). *Hymes* (1972) görə, “natiq danışarkən öz biliyini 4

növ linqvistik parametrdə praktikada tətbiq edir. Bu parametrlər; O, linqvistik strukturlaşdırılmış, mövcud maddəyə uyğun, verilən mövzu üçün meyar kimi uyğun və praktikada adət-ənənələrə uyğun olmalıdır.

Dilçi alim Habermas kommunikativ səriştəni fərqli şərh edərək qeyd etmişdir ki, kommunikativ qabiliyyəti olan insan “fəlsəfi diskurslarda iştirak etmək iqtidarındadır, əgər o, belə bir danışıqda iştirak etmək istəsə, müxtəlif nitq situasiyalarına və nitq vəziyyətinə uyğun olan diskursu əvvəlcədən müəyyən edə bilər” (Zimmermann, 1984: 102).

Barsuk, Baqariç və D.Yunusov, Moçida, Moss və Donna Hatçinson və Vaterin fikirlərinə görə müasir dövrdə kommunikativ yanaşmanın elmi-nəzəri əsasları müxtəlif təhsil paradqmaları və ənənələri özündə birləşdirir; buraya əsasən ingilis dilinin ikinci dil kimi qazanılması tədqiqatların öyrənilməsi, kommunikasiyanın əməkdaşlıq şəraitində tədrisi, səriştə (kompetensiya) və məzmun əsaslı təlim prosesinin yaradılması kimi izah olunur.

Kommunikativ yanaşmanın tərəfdarı olan metodistlər lüğət və qrammatikanı ayrılıqda vahidlər kimi öyrətmək əvəzinə dilin səlisliyinə diqqət yetirirlər, bu, əsasən qrammatika və əzbərləmə qaydalarına diqqət yetirmək əvəzinə mənalı fikir yürütməni və ünsiyyətin əhəmiyyətini vurğulayan Krahsenin təsiri altında olan dəyişiklikdir. Terrell ilə həmfikir olan Krashen, təbii yanaşmanı irəli sürərək qeyd edir ki, dil öyrənmənin əsas prinsipi dil mühiti yaratmaqdır; dərs auditoriyasında təbii dil mühiti yaradıldıqda xarici dilin mənimsənilməsi də ana dili öyrənmək kimi baş verə bilər. Kraşen dil öyrənməni və dili mənimsəməkdən fərqləndirir. Onun fikrincə, qaydalar və formalar dil öyrənmə zamanı öyrənilir, mənimsəmədə isə öyrənmədən fərqli olaraq öyrənənlər hədəf dildə təbii mühitdə olduqlarından dili təbii şəkildə mənimsəyirlər. Eynilə, orjinal mətnlərin istifadəsi CLT sinif otaqlarında vacibdir və Larsen-Freeman və Anderson (2011) görə orjinal material CLT-nin mühüm aspekti olan sinifdə real ünsiyyət üçün mühit təmin edir. Orjinal mətnlərin istifadəsi kommunikativ dilin öyrədilməsinin və qaydaların öyrənilməsinin əsas kommunikativ məqsədini ən yaxşı şəkildə yerinə yetirə bilər; ünsiyyət və müzakirə nəticəsində yaranan strukturların yadda saxlanması dilin tədrisən mənimsənilməsi ilə nəticələnir və bu orjinal mətnlərdən istifadə etməklə dilin formasını və linqvistik aspektlərini də diqqət mərkəzində saxlayaraq həyata keçirilir. Buna görə də asanlıqla demək olar ki, xarici dil öyrənənlərin kommunikativ səriştəsini inkişaf etdirmək üçün başqaları ilə ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə CLT-nin əsas məqsədidir (Lightbown, Spada, 2006: 66; Larsen-Freeman, Anderson, 2011: 9-10).

Beləliklə, ingilis dilində kommunikasiya, eyni zamanda fikir mübadiləsi şəraitində, real ünsiyyət mühitində daha yaradıcı şəkildə formalaşır. Və tələbələrin nitq bacarıqları nitq fəaliyyətinin əsas komponentləri hesab olunan nitqin axıcılığı, düzgünlüyü və haqqında danışılan mövzuya uyğunluğu nəzərə alınaraq formalaşır.

Dilçi alimlərin tədqiqatlarına və fikirlərinə istinad edərək qeyd etmək olar ki, ingilis dilində *düzgün, axıcı və rabitəli* nitq sosial bir öhdəlik kimi, həyatımızın bir hissəsinə çevrilmişdir. Həmçinin, tədqiqatçılar ingilis dilinin kommunikativ şəraitdə tədrisinin onun müxtəlif situasiyalarda öyrədilməsini nəzərə alaraq, kommunikasiyanın növlərinin bir-birindən fərqləndiyini qeyd edirlər.

Kommunikasiya dedikdə tələbələrin qrammatik qaydalar, düzgün cümlə strukturları nəzərə alınaraq, baş verən situasiyaya uyğun, rabitəli və axıcı nitqi ilə müşahidə olunan danışıq dili nəzərdə tutulur. Burada lüğət, dilin quruluşu və tələffüz qaydalarının düzgün işlənməsi tələb olunur, tələbələrin nitqinin formalaşmasında diqqət təkcə fikirlərini ifadə edə bilmələrinə yox, həmçinin qaydalara uyğun danışmağa yönəldilir.

Dəqiq və axıcı, səlis nitqin formalaşması üçün tələblərə dərs prosesində daha çox sual-cavablardan və lüğət əsaslı yaxud qrammatik qaydalara əsaslanan tapşırıqlardan istifadə edilir. Bu komponentlərin nəzərə alınması çox zaman balanslı şəkildə olmur və əksər hallarda əsas diqqət ya sadəcə linqvistik qaydaların düzgün tətbiq olunmasına yaxud sadəcə lüğətdən düzgün istifadə olunmasına yönəldilir. İlk halda, ünsiyyət zamanı tapşırığın formasından asılı olaraq yalnız qrammatik səhvlər qeyd olunur, nitq fəaliyyəti yalnız söz sırasının düzgün qurulması, cümlələrin qrammatik cəhətdən dəqiq işlənməsi kimi komponentlər qiymətləndirilir. İkinci halda isə kontekstə uyğun müvafiq yeni sözlərdən düzgün istifadəyə önəm verildiyindən ünsiyyət zamanı dilin

dəqiqliyi pozulsa da bu səhvlər aradan qaldırılır. Dilin bu şəkildə öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi şagirdlərdə təfəkkürü az formalaşdırır, ünsiyyətdə məsafə yaradır və nitq vərdisləri ləng inkişaf edir. Burada əsas diqqət mənalı ünsiyyətə, qarşılıqlı əks-əlaqəyə və yeni kompetensiyalara yiyələnməsini təklif edir, ilk öncə, nitq fəaliyyətinin komponentlərini müəyyən etmək onların hansı fəaliyyətlərdə iştirakını, ünsiyyət zamanı hansı tapşırıqlara müraciət etməsini təmin edir və eyni zamanda bu komponentləri düzgün qiymətləndirməsini tələb edir.

Savçenko, Şubina, Litlud, Reid qeyd edirlər ki, aydın nitq, asan əks-əlaqənin qurulması və məzmunun anlaşılması üçün əsas strategiya axıcı, rabitəli kommunikasiyanın qurulmasıdır. Yəni, axıcı nitq istənilən situasiya zamanı məqsəd və mənanı axıcı şəkildə asanlıqla ötürür, verbal və qeyri verbal hərəkətlərin köməyi ilə nitqini asanlıqla qurur və əlverişli ünsiyyətə daxil olur. Effektiv ünsiyyətin tələblərinə nitq fəaliyyətinin qaydalara uyğunluğu-yəni, nəzakətli davranış qaydaları, növbəli ünsiyyət, müraciət olunana uyğun düzgün xitablardan və müraciət formalarından istifadə olunması, təklif və məsləhətlərdə aydın ifadə tərzini qurmaq, dəvətlər, razılıq və narazılıqların ifadə olunması və s. daxildir. Fikirləri ümumiləşdirərək qeyd olunur ki, dil öyrənilmədə axıcı və rabitəli nitq bacarıqlarının formalaşdırılması üçün dilin təbii şəkildə mənimsənilməsi, kommunikativ strategiyaların tətbiq olunması, dilin müəyyən kontekstlər daxilində öyrədilməsi nəzərdə tutulur və dil öyrənilmələr arasında hədəf dildə kommunikasiyaya nail olunmaq əsas məqsəd kimi qeyd olunur.

Təqdim olunan bu nəzəri fikirlər kommunikasiyanın hərtərəfli formalaşmasına zəmin yaratmır, belə ki, kommunikasiya zamanı linqvistik qaydaların işlənməsinə diqqətin daha çox yönəlməsi və ayrıca tədris olunması kommunikativ bacarıqların formalaşmasında dinamikliyi pozur. *Litlud, Şubina Savçenkonun* fikirləri dilin səlis və rabitəli işlənməsini daha düzgün açıqlayır, tədqiqat işinin müddəalarına uyğun dilin yalnız təbii formada, mənalı kommunikasiyada işlənməsini təklif edir.

Nəticə

Nəticə olaraq, xarici dilin tədrisində kommunikativ bacarıqların formalaşması üzrə təqdim olunmuş araşdırmalar və mülahizələrdən belə qənaətə gəlmək olar ki, ingilis dilinin ənənəvi təlim metodundan birbaşa kommunikativ əsaslı təlim metodu ilə tədrisi bu ölkələrin inkişafında köklü dəyişikliklər etmişdir. Bu dildə kommunikativ bacarıqların formalaşmasının müxtəlif nəzəri aspektləri onun müxtəlif kontekstlərdə işlənməsinin əhəmiyyətini izah edir. Belə ki, bəzi nəzəriyyəçilər kommunikativ bacarıqların qazanılmasında linqvistik qaydaların öyrənilməsini, bəziləri bu qaydalara əsaslanaraq, onun dildə işlənməsini, digərləri isə kommunikasiyanın sosial bir bacarıq olaraq mədəniyyətlərin öyrənilməsinə, davranış normalarına riayət edərək müxtəlif məqsədlərə xidmət etdiyini xatırladır. Məqalədə şərh olunan bütün fikirləri ümumiləşdirərək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Krashen və Litlud nəzəri müddəaları müasir ingilis dilinin metodologiyasının, kommunikativ təlimdə tədrisinin linqvistik əsaslarını tam açıqlamış, məhz xarici dil öyrənilmənin nitq bacarıqlarının formalaşdırılmasının, sosial və funksional bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinin nəzəri aspektlərini əhatəli şəkildə təsvir etmişdir.

Ədəbiyyat

1. Johson, K. (1966). "Language Teaching and Skill Learning". Oxford: Blackwell Publishers, 155 p.
2. Chomsky. (1975). The Logical Structure of Linguistic Theory. New-York: Springer Publishing, 10 p.
3. Ismayilova, D. (2011). Teaching English as a Foreign Language. Mutarcim, 212 p.
4. Nunan, D. (2003). Practical English Language Teaching. McGraw-Hill, 55 p.
5. Finocchiaro, M. (1974). English as a Second Language: From Theory To Practice, New York: Regents Pub. Co., 20 p.
6. Foucault, M. (1972). The Archaeology of Knowledge. London, Tavistock, 49 p.
7. Brown, H., Teaching by Principles (2007), New York: Addison Wesley Longman Inc. p.378.
8. Larsen-Freeman, D. (2000). Techniques and principles in language teaching 2nd ed. New York: Oxford, 121 p.

9. Ellis, R. (1982). Informal and formal approaches to communicative language teaching. *ELT journal*, p.73-81.
10. Richards, J., Rodgers, T. (2001). *Approaches and methods in language teaching* 2nd ed. New York: Cambridge, p.161-172.
11. Roche, J. (2005). *Fremdsprachenerwerb Fremdsprachendidaktik*. Narr Francke Attempto Verlag, Tübingen, p.25.
12. Hinkel, E. (2011). *Handbook of research in second language teaching and learning*. Routledge, p.635-636.
13. Sandra, J. Savignon and Margie, S. Berns. (1984). *Initiatives in Communicative Language Teaching*, Pearson College, 76 p.
14. Legutke, M., Schocker-v. Dittfurth, M. (2003). *Kommunikativer Fremdsprachenunterricht: Rückblick nach vorn, "Kommunikativer Fremdsprachenunterricht: Bilanz und Perspektiven. Eine Einführung"*, Tübingen, p.1-40.
15. Zimmermann, R. (1984). *Pragmalinguistik und kommunikativer Fremdsprachenunterricht: am Beispiel d. engl. Anfangsunterrichts*, Julius Groos Verlag, Heidelberg. p.99-100, p.102.
16. Lightbown, P., Spada, N. (2006). *How Languages Are Learned*, 3rd ed. Oxford: Oxford University, 66 p.
17. Larsen-Freeman, D., Anderson, M. (2011). *Techniques & Principles in Language Teaching* (3rd ed.). New York: Oxford University Press, p.9-10.

Göndərildi: 29.06.2022

Qəbul edildi: 08.09.2022